UDK 811.143.6(091)
Irena Orel
Filozofska fakulteta v Ljubljani

NORMATIVNOST OSREDNJEGA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA OD 16. DO 19. STOLETJA

V prispevku bo predstavljena knjižna norma 16. stoletja ter njeno razmerje do norme razsvetljenskih avtorjev ob koncu 18. stoletja, kot se izkazuje na izrazni ravni pri določenih značilnih morfonoloških dvojnicah v delu novozaveznih in psalmskih prevodov obeh prevajalcev 16. stoletja, P. Trubarja in J. Dalmatina, ter gorenjskih prevajalcev J. Japlja in B. Kumerdeja 200 let kasneje, ter v časovno in tematsko različnih besedilih M. Pohlina ter posvetnih besedilih A. T. Linharta, B. Kumerdeja in V. Vodnika s konca 18. in začetka 19. stoletja. Preveriti želimo, v kolikšni meri je stopnja normativnosti oz. jezikovnih sprememb odvisna tudi od vrste besedila, ne le od avtorjeve individualne rabe in nazora in njegove regionalne ali idiomske pripadnosti.

The article presents the 16th century literary norm vis-à-vis the norm of the Enlightenment period at the end of the 18th century, as is evident from the phonology in certain typical morphonological variants in the translations of New Testament and psalms by both 16th century translators, P. Trubar in J. Dalmatin, as well as by the Upper Carniolan translators J. Japelj and B. Kumerdej, 200 years later; in temporally and thematically different texts by M. Pohlin and in secular texts by A. T. Linhart, B. Kumerdej, and V. Vodnik from the end of 18th and the beginning of the 19th centuries. The author aims to examine to what extent the level of normativity or linguistic change depends on the type of text and not only on the author's individual usage and views, the region of his origin, or his idiom.

Ključne besede: zgodovina slovenskega jezika, knjižna norma, narečna osnova, 16. stoletje, razsvetljenstvo, morfonološke dvojnice, izrazne spremembe

Key words: history of Slovene language, literary norm, dialectal base, 16th century, Enlightenment, morphonological variants, changes in phonology

1 Uvod

1.0 Če izhajamo iz postavke, da se jeziki spreminjajo sočasno in raznočasno, da jezikovne spremembe postajajo regularne po daljšem obdobju in niso predvidljive v njihovem delovanju in da so jeziki kljub temu presenetljivo podobni med seboj (Wanner 2006: 15), to še bolj velja za osrednjeslovenski knjižni jezik kljub časovnim in osebnim jezikovnim razlikam ter zmanjšani normodajalni vlogi redkih znanstveno deskriptivno in ne didaktično usmerjenih slovnic. A. Vidovič Muha poudarja, da je za »razvoj slovenskega knjižnega jezika zlasti v smislu lastne normativne podobe« pomembno, da so že v njegovo podstavo v 16. stoletju vgrajene tri prvine: pragmatična z vplivanjsko in učinkovalno vlogo ob jezikovnoizrazni zavzetosti pri Trubarju, konstruktivno puristična pri Krelju ter uravnoteženost razmerja med obvestilnostjo in jezikovnim izrazom pri Dalmatinu (Vidovič Muha 1996: 19).

1.1.1 Trubar je kot osnovalec slovenskega knjižnega jezika in kot zahodnodolenjski naravni govorec izoblikoval izrazno podobo knjižnega jezika, v kateri kljub ugotovljenemu načrtnemu stremljenju k nadnarečnosti na glasoslovni ravni, izogibanju in odpravi nekaterih narečnih premen, kar je nadrobno dokazal J. Rigler v *Začetkih slovenskega knjižnega jezika* (1968), na besedilu *Cerkovne ordninge* (1564) dodatno ovrednotil T. Logar (1976[1], 1996[2]), Riglerjevo tezo pa še analitično in statistično utemeljil J. Müller (2001), v primerjavi z drugimi pisci 16. stoletja prevladuje več dolenjskih narečnih potez kot pri ostalih piscih 16. stoletja. Normodajalni model, *Dalmatinova Biblija*, se prek prvih izdaj lekcionarjev (Hren-Čandek (1612), Schönleben (1672)) in Kastelčevega nabožnega opusa v 17. stoletju ohranja do konca 18. stoletja. Vpliv knjižnega jezika 16. stoletja je, kot je bilo že ugotovljeno,[1] le delno odpravljen v katoliškem prevodu *Svetega pisma* (Japelj, Kumerdej, Škrinjar idr., 1784−1802), izločen pa je iz knjižne norme osrednjega (kranjskega) jezika na začetku 19. stoletja s Kopitarjevim normativnim vplivom in viden v Vodnikovih mlajših besedilih. Kasnejši knjižnojezikovni razvoj je slonel sprva na heterogeni pokrajinski slovnični normi, ki se je sredi 19. stoletja ustalila in lahko postala narodnozdruževalna.

1.1.2 V delih naših razsvetljenskih avtorjev, ki so bili tudi jezikoslovci, doma iz Ljubljane in z Gorenjskega, se postopoma izoblikuje knjižna norma, ki v večji meri odpravlja tradicionalne značilnosti norme 16. stoletja. Zato bo posebej obravnavan delež ohranjenih dolenjskih in gorenjskih glasoslovnih prvin v časovno različnih besedilih Ljubljančana M. Pohlina ter v posvetnih (ne)umetnostnih besedilih gorenjskih avtorjev razsvetljenskega obdobja s konca 18. in začetka 19. stoletja: A. T. Linharta (*Ta veseli dan ali Matiček se ženi*, 1790), B. Kumerdeja (*Navuk k' Osdravlenju te Pluzhnize s' shelesnato ſolno kiſloſtjo*, 1804) in V. Vodnika: Vodnikova izdaja Matička v Franulovi slovnici *Saggio grammaticale* iz l. 1811, *Pisanice*, *Velika pratika* za l. 1797, *Lublanske novice* (1797), *Pesme za pokušino* (1806), *Babištvo ali porodničarski vuk za babice* (1818). Za vzorec svetopisemskih besedil bo upoštevan korpus slovenskih prevodov, dostopnih v digitalizirani obliki.[2]

2 Trubarjeva knjižna norma v primerjavi z Dalmatinovo v 16. stoletju

2.0 Dvojnost Trubarjevega fonološkega sestava se kaže v delnem uvajanju nekaterih nadnarečnih nedolenjskih oz. gorenjskih glasoslovnih dvojnic. V primerjavi z jezikom Dalmatina v *Bibliji* (1584) se pri Trubarju kažejo podobna ali drugačna stremljenja po odpravi dolenjskih glasovnih uresničitev, v primerjavi s Kreljevo bolj etimološko pisno epizodo pa ostaja njun jezikovni sestav bolj narečen. Za vse tri je značilna neenotna dvojnična, spremenljiva podoba knjižnega jezika, ki je izpričana že v prisegah v *Kranjskem rokopisu* (domnevno začetek 16. stoletja) in prevladuje v vseh besedilih še v prvi polovici 19. stoletja. Pospeševala sta jo tudi neobstoj ali nedostopnost normativnih priročnikov, saj so slovnice prerodnih jezikoslovcev (Japelj, Kumerdej) do

[1] Prim. M. Orožen 1996: 251−266.

[2] Na medmrežju (www.biblija.net) in na CD-romu *Biblia Slovenica*.

Kopitarjeve, ki je imela velik vpliv, z izjemo Pohlinove, ostale v rokopisu, ravno tako tudi pravopis (Kumerdej).

2.1.0 Po pregledu in primerjavi nekaterih glasoslovnih, pa tudi oblikoslovnih sočasnih dvojnic v Trubarjevem (1555–1566) in Dalmatinovem (1584) biblijskem prevodu v elektronski obliki lahko ponovno potrdimo Trubarjev do določene mere sistematičen fonološki sestav vsaj v tej besedilni vrsti, saj namesto pričakovanih dvojnic večkrat ugotovimo nevariantno enotnost enega odraza, vsaj pri določeni osnovi, oz. le izjemoma pojavljajočo se dvojnost. Spremenljivost na pisni ravni pa je pri njem veliko večja. Vzporejanje z Logarjevimi ugotovitvami o rabi dvojnic v *Cerkovni ordningi* (1564)[3] kaže na nekatere razlike oz. manjšo stopnjo variabilnosti v svetopisemskih besedilih pri Trubarju, tudi v primerjavi z Dalmatinom. V primerjavi z osebnim jezikovnim razvojem pri Dalmatinu od prvih prevodov do izdaje celotne *Biblije* je Trubarjev jezikovni sestav bolj ustaljen in mu ostaja zvest do konca ter se tudi ob ponovni izdaji *Celega novega testamenta* l. 1581–82 kljub popravkom bistveno ne razlikuje.

2.1.1.0 Dvojnost Trubarjevega fonološkega sestava se kaže v nadnarečnosti oz. deloma vplivu gorenjščine v primerjavi z Dalmatinom. Trubar je upošteval odpravljanje dolenjskega odraza *ei* za dolgi psl. *ě* ujemalno z Dalmatinom, nadomestil je rodni *ü* z *u* (Rigler 1968: 98–99, Logar 1996: 352), odpravil akanje (nasploh *o*-jevsko, od 1555 tudi *e*-jevsko).

2.1.1.1 Trubar je ujemalno z Dalmatinom odpravljal dolenjski odraz *e͡i* za dolgi psl. *ě*: pri omejenem vzorcu in izboru primerov se nam tako razkrije naslednja tipologija:

a) dvoglasnik pri TRB (= Trubarju) in DAL (= Dalmatinu):
dvoglasnik se po Riglerjevi tipologiji pri Trubarju ohranja:

– pri enakoizraznicah za razločevanje homonimije:

TRB: *deil* 'del'*, leitu, peiti, ſueit* 'svet'[4] (*Suit / ſuit* 'nasvet', toda *ſuetom, Sueita*), *ſueitouali, ſueitnik* (1)[5] / *ſuitnik(i)* (2) 'svetovalec'*, ſueititi* 'svetiti'; proti *dellu / delu, letu* 'le-to', *ſuet* 'svet-a-o', *ſvetnik* 'svetník',
DAL: *dejl, lejtu, pejti, ſvejt* 'svet' (*ſvit, ſvejta* 'nasvet'), *ſvejtovati, ſvejtnik* (*Svetnik* (1) 'svetovalec' (Rim 11,34)*, ſvejtiti* proti *poſvetiti* itd.

– v izglasju in nato posplošitev v notranjih zlogih (dvoglasnik proti dvojnice pri *vedeti*):
pri *vedeti* ima TRB le pisne dvojnice, sicer vedno dvoglasnik:

ueiditi (17) / *veiditi* (10), *uei* (9) / *vei* (5), *veish* (9) / *ueish* (7), *ueidil* (14) / *veidil* (12), *ueidel* (16) / *veidel* (2),

[3] Po Riglerju je tako stanje pričakovano zaradi možnega posega Štefana Konzula v Trubarjevem tisku.

[4] Trubar ima enkratno tudi zapis z enoglasnikom v pomenu svet ‘mundus’: *na tim ſuetu* (Joh 9,5).

[5] Številke v oklepaju pomenijo število pojavitev določene izrazne dvojnice v izbranem svetopisemskem korpusu, doslej dosegljivem na www.biblija.net pri Trubarju, in sicer Evangelij po Mateju (1555), Evangelij po Marku, Luku, Janezu in Apostolska dela (1557), Pismo Rimljanom (1560) ter Psalmi (1566).

DAL pa ima vedno dvoglasnik samo v izglasju (*vej*), verjetno tudi zaradi enakoizraznosti z *ve* 'gorje', sicer pa eno- in dvoglasniške dvojnice:

vejditi (19) – *veditи* (5), *vejm* (16) – *vém* (14), *vejſh* (12) – *véſh* (2), *vejdil-* (57) – *védil-* (6) / *vedil-* (2), *vejſte* (11) − *véſte* (9);

– položajno ob s/z (+ soglasnik):

TRB *peiſam* (21), *peiſan* (7), *peiſem* (1), *peiſen* (6), *peiſn-* (5); *sveiſt*; *neueiſta* (1), *neueſta* (2); *veiſt* (3);
DAL *pejſſen* (29), *peiſſen* (8), *peiſen* (21), *pejſen* (3), *pejſn-* (3); *sveſt, neveſta*; *vejſt* (2), *véſt* (1);

– drugod: npr. pri *veter*, Trubar ima v imenovalniku ednine poleg navadne /*v/ueiter* še glasovno dvojnico z *-ar* in izjeme z enoglasnikom:

TRB *ueit-* (11), *veit-* (21) poleg posamično *vetri* (2), *vetar* (3), *uetri* (1), *uetra* (1);
DAL *vejt-* (39) poleg posamično *vet-* (2): *Vétrom, Vétri*;

b) samo enoglasnik *e* pri TRB in DAL (z nekaj izjemami) v korenih:

npr. *besed-, človek-* v stranskih sklonih (v imenovalniku v nenaglašenem položaju oba le *i*: TRB *zhlouik,* DAL *zhlovik*), *greh-, greš-* (DAL ima še 3-krat *grejſh-*: *grejſhnik* (2), *grejſhin*), *lep-* (TRB ima 3 izjeme v Psalterju z *ei*), *mrež-* (pri DAL enkrat *mrejsha*), *reč-* (TRB enkrat v Psa *reizh,* DAL enkrat *rejzh*; v nenaglašenem položaju TRB le *rizh-*, DAL pa enkrat tudi *rezh-*), *slep-* (razen enkrat pri TRB z *ei* (*Sleipce* (Psa 146,8)), *sreč-, umreti* (*umreti/vmreti* brez dvojnic pri TRB in enkrat *vmrejti* pri DAL), *ver-*;

c) dvoglasnik pri TRB in enoglasnik pri DAL (npr. pri *seme, dete, greti, grejem*):

TRB *seime*, *Seiuez* proti *Seuz* (po etimologiziranju (Rigler)), DAL *seme* proti *ſejvez* (3), *Sévez* (1);
TRB *deite*, DAL *dete* (1-krat *dejte* (Mdr 15,14) − v stranskih sklonih v nenaglašenem položaju imata oba le *i* (*ditet-*);
TRB *imeiti*, pri *imel-* pa z uravnoteženo dvojnico: *imel-* (115), *imeil* (93), DAL enotno *imeti*, *imel-*;
TRB *greili*, DAL *gréli* (oba *gril*), ki se pojavlja samo enkrat, idr.;

č) enoglasnik pri TRB in dvoglasnik pri DAL, npr.:

TRB *fuezhnik* (3), DAL *Svejzhnik* (1) / *Svejzhnek* (2);

e) drugo: dvoglasnik le pri DAL (TRB nima primera): *lepiti*: *pèrlejpi, pèrlejpil*.

Po Riglerju je uvajanje enoglasnika posledica ljubljanske dolenjščine, ki je pod vplivom gorenjščine že monoftongirala *ei* v *e, u* iz *o* pa ohranila (Rigler 1968: 234), medtem ko ga Logar utemeljuje »z dvojno narečno naravo ljubljanske govorice« na stičišču dveh narečnih skupin ali pa gre za jezikovno nadvlado dolenjščine, ki je imela prestižno vlogo, morda zaradi prevlade v cerkvi, z večino dolenjske duhovščine (Logar 1996: 353).

2.1.1.2 Večja spremenljivost se izkazuje v oblikah kazalnega zaimka oz. določnega člena *ta*, kjer je treba upoštevati možnost različnega naglasnega mesta in v nenaglašenem položaju odraz *i* oz. nalikovne uvedbe odraza *i* v naglašenem položaju, čeprav se pojavlja določena urejenost, seveda ne vedno brez izjem − večja enotnost je izkazana pri Dalmatinu, razen v mestniku ednine. Enotne ujemalne oblike imata samo v R/T ed. in D ed., kjer odraz *i* potrjuje nenaglašeno osnovo in končniško naglaševanje. Trubar se v naglašenem položaju v večji meri odloča za dvoglasnik kot Dalmatin (npr. v O ed., v D in O mn.), pri njem je pogostejši tudi prevladujoč odraz *i* (lahko nalikovno po tedanjih končniških morfemih zaimenske sklanjatve ali posplošen iz sklonskih oblik z *i* v enozložnih oblikah v M ed. in v R, D, M mn., kjer pri Dalmatinu ob izjemah prevladuje *e*, medtem ko so v O ed. in mn. posplošene pri obeh naglasne oblike: pri TRB le z *ei*, pri DAL z *e*:

R, T ed.: TRB, DAL ***ti**ga,*
D ed.: TRB, DAL ***ti**mu* (TRB ***te**mu* (1) v samostalniški rabi (Rim 4,4), DAL ***te**mu* (3)*, **té**mu* (1)),
M ed.: TRB ***ti**m* (***tei**m* (2))*,* DAL ***te**m / **té**m* (posamično ***ti**m* (9)),
O ed.: TRB ***ſtei**m* (***ſte**m* (1)), DAL *s'**te**m* (*pred **ti**m* (1)),
R, M mn.: TR ***ti**h* (***tei**h*[1]), DAL ***te**h*,
D mn.: TRB ***ti**m / **tei**m* (redkeje), DAL ***te**m*,
O mn.: TRB ***tei**mi* (***te**mi* (1)), DAL ***te**mi*.

2.1.2.1 Dolenjske glasoslovne prvine se ohranjajo pri obeh prevajalcih pri odrazih za cirkumflektirani *o* in izglasni *-o*: *-u* za *ô* in *ō*, *-u* za *-o*. Izglasni *-o* ostaja pri obeh nepremenjen. Delno odpravljanje dolenjskega odraza *u* za *ô* in njegovo nadomeščanje z gorenjskim *o* oz. z vidika normativnosti občasno opuščanje regularnega odraza in uvajanje dvojnice opažamo pri naglasno spremenljivih oblikah iste besedotvorne podstave ali različno naglašenega besedotvornega obrazila, ki pospešuje nihajočo večsmerno nalikovnost (Wanner 2006: 130): npr. pri osnovi *-govor-*, kjer je treba upoštevati naglasno mesto posameznih glagolskih oblik in nalikovnost po naglašenih oblikah glagola oz. pri *odgovoriti* vpliv samostalnika (pri obeh ima samostalnik *odgovor* in *izgovor* v podstavi *u* (4)), oba imata ob ***u*** dvojnico ***o***:

TRB *gou**u**ril* (171); *sta gou**o**rila* (3), nalikovno ali pokn̄ižено *gou**u**rila* (7), *gou**u**rili* (43),
DAL *gov**u**ril* (145) / *gov**o**ril* (8); (*je, sta, so) gov**o**rila* (6) / *sta gov**u**rila* (4), so *gov**u**rili* (28),
TRB le nalikovno *odg**u**u**o**ril* (21), *odg**u**u**o**rili* (4),
DAL nalikovno *odg**u**v**o**ril* (200), *odg**u**v**o**rili* (28) / *odg**o**v**o**rila* (4)*, odg**o**v**o**rili* (1), *odg**o**v**o**ril* (5).[6]

[6] V celotnem korpusu besedil na www.biblija.net, ki vsebuje večino nove zaveze in 17 starozaveznih delov, je razmerje pri Dalmatinu takšno: *odg**u**v**o**ril* (227) / *odg**o**v**o**ril* (73) / *odg**o**v**u**ril* (8); *gov**u**ril* (215) / *gov**o**ril* (112), *je, sta, so gov**o**rila* (21) / *sta gov**u**rila* (4), *so gov**u**rili* (48) / *gov**o**rili* (8). Dvojnica *govuril / govoril* se pokaže v drugačni luči, saj je sedaj primerov z *o* več kot polovica, medtem ko jih je v obsegu Trubarjevih besedil le dobrih 6 %. Če bi želeli povsod pridobiti objektivne rezultate, bi morali zajeti popolno gradivo.

Pri *pojti*, *pojdem* pa je dolenjski *u* sicer pogostejši pri Trubarju, v nedoločniku in velelniku pa prevladuje *o*, in izjema pri Dalmatinu:

TRB *p**u**id-* (121), tudi *p**u**idite* (14) */p**u**idyte* (1), *p**u**idimo* (2) proti *p**o**id-* (45), in sicer *p**o**idite* (18), *p**o**idimo* (7); *p**u**iti* (26), *p**u**ite* (2) 'pojdite'; *p**o**iti* (43), *p**o**ite* (8) 'pojdite';
DAL *p**o**jd-* (193), *p**u**jd-* (3), le *p**o**jdite* (45), *p**o**jdimo* (8); *p**o**jti* (91), *p**o**jta* (1).

2.1.2.2 Dvojnice *o* – *u* pri samostalniku *morje* ne pomenijo odpravljanja dolenjskega refleksa za *ô* : zgledi pri obeh avtorjih izkazujejo oblike z *u* le v predložni rabi, kar potrjuje končniški sklanjatveni vzorec samostalnika (*morjé*), osnova pa je naglašena zaradi predložne rabe:

TRB *m**o**ri-* (96); le v predložni rabi *m**u**ri-* (3), *m**u**ry-* (2): npr. *per Mury, na Muryu,*
DAL *m**o**rj-* (71); *m**u**rj-* (29) – le v predložni rabi, npr. *v'Murji, po Murji, do Murja, k'Murju.*

2.1.2.3 Rigler natančno obravnava tvorjenke na *-ota*, *-ost*, kjer ugotavlja sistematično rabo, današnjo nenavadno rabo pa ravno tako razlaga kot posledico akcentske analogije (Rigler 1968: 17−20). Primerjava Trubarjeve in Dalmatinove rabe je pokazala, da je pri nekaterih samostalnikih variantnost večja kot pri drugih. Pri *modrost* ima Trubar v I/T le *o* (16), v ostalih sklonih pa le *u* (8), kar potrjuje premični naglasni vzorec (*módrost -ósti*) in upravičuje opozicijo, pri Dalmatinu pa prevladuje dvojnica z *u*: *modruſt -i* (18) in 4 zgledi z *o*: *modroſt* (2), *modroſti* (2) (v celotnem obsegu 134 ob 24 z *o* v imenovalniku oz. v 200 primerih z *u* v vseh sklonih in 43 z *o*). Pri *mladost-* ima Trubar le *u*, Dalmatin pa 12 z *u* in eno pojavitev z *o* (v vsem gradivu v 7 primerih od 30). Pri *starost-, velikost-* je pri obeh vedno *o*, pri *bridkost, visokost, težkost, grenkost* ima Trubar *u*, Dalmatin pa pri *britkost, globokost, krotkost, širokost, težkost, visokost* dvojnice, kar vse dokazuje neutrjenost v knjižni rabi in različnost z govorjeno prakso.

2.1.2.4 Logar (1996: 354) za *Cerkovno ordningo* navaja še dvojnice: *puldnevi/ poldnevi, druguzh/drugozh; pobulshanu/pobolshanu, pred Bogom /Sbogom*, ki jih v tem delu Trubarjevega prevoda nove zaveze ni, v vseh primerih je naveden le *u.*

2.2 Nenaglašeni samoglasniški sestav

2.2.1 Trubar za razliko od ostalih piscev v nenaglašenem samoglasniškem sestavu vseskozi ohranja nekatere mlajše zahodnodolenjske narečne premene: narečni preglas, pri katerem ugotavljamo zmanjšano rabo glede na druga besedila (npr. *obhai**e**li* (2),[7] *ſpoſnan**e*** (3) ‘spoznanja’, DAL redko: npr. *s'preganj**e**nem* (Mr 10,30)), labializacijo *a*-ja ob *m, l* (*v*) in *k, h* (dosledno v D. mn. ž. v nenaglašenih zlogih: *-om* za *-am*: npr. *rokom, sapuuidom; nom, vom, koker, toku, oli*), narečne oblike svojilnih zaimkov *muj, tuj, suj* (DAL *moj, tvoj, svoj*) njegova posebnost je tudi samoglasniško ujemanje (npr. *mumu* (vedno), DAL *mimu* (1-krat *mumu*, 2Mz 12,23); *potrubuie* (14, z *-e-* 3), DAL *potrebuje*; *ſromot-* (4), *ſramot-* (14), DAL *ſramot-*).

[7] Drugod opažen preglas *hudizhe* 'hudiča' v Trubarjevem korpusu ni upoštevan (7-krat le *-a*).

2.2.2 Trubar pa zavestno odpravlja narečno akanje: *o*-jevsko: npr. *ad* 'od' (2: Mr 1,1; Act 26,18), *e*-jevsko je splošno le v nedoločnem členu oz. številniku do l. 1555, a ga nato sistematično odpravlja (*an* le enkrat (Act 19,2), sicer 4-krat *anaiſt*), razen v položaju pred predlogom *k* in *s*, kjer je vedno le *a*: *kanimu* (68)*, kani* (33); *ſanem* (21) / *ſanim* (2), *ſano* (15). Narečni zahodnodolenjski prehod predpon *na-, nad-, raz-, za-* > *ne-, ned-, rez-, ze-* je le deloma izpričan, predvsem pri *raz-*, variantno pri *za-*:

TRB *na-, nad-, rez- / raz-* (redko: vedno pri *razbojnik* in *raſnasha* (1), *raſpot* (1)), *za-* / *ze-* (*ze-* redkeje: zlasti pri *zaupati* (15 : 34), edino pri *zapeljati*), sicer dvojnice s prevladujočim *za-*: *zapustiti / zepustiti*),
DAL *na-, nad-, rez- / raz-* (redko: vedno pri *razbojnik* in dvojnica pri *razum-*), *za-*.

2.2.3 Upadanje vogalnih samoglasnikov, izkazano že pred tem celo v Celovškem, Starogorskem, Kranjskem rokopisu, je pri Trubarju komaj zaznavno, npr. v opisnih deležnikih *-el* namesto *-il* (npr. *poginel* (1) ob *poginil* (3)*, kupel* (2) ob *kupil* (1)), vedno v predlogu *per*, le deloma v predponi *pri-*, in sicer pri glagolu *priti* in *prihajati* le *priš-* (TRB *prish-* (233) / *priſh-* (2), *perſh-* se ne pojavlja), DAL ima v celotnem gradivu *priſh-* (593), *perſh-* (2); TRB *prih-* (14) (= *prihod, prihoden, prihajati*), *perh-* (2) = *perhajati*, DAL *perh-* (23), *prih-* (13), medtem ko je v vsem spletnem biblijskem korpusu pri DAL razmerje obrnjeno: *prih-* (55), *perh-* (45). Delni upad v zaimenskih končnicah je opaznejši pri nedoločnem členu: *ſanem* (21), *pred anem* (1) / *ſanim* (2).

2.2.4 Popolna onemitev nenaglašenega samoglasnika (razen zlitja *i*-ja ob *j*-ju) je zelo redka: npr. v trizložnih oblikah glagola *hoteti* pri Trubarju: TRB *hozhte* (20), DAL *hozhete* (22) / *hozhte* (1); TRB *hozhmo* (29), DAL *hozhemo* (29) / *hozhmo* (2). Trubarjev zapis *Seuz* ob dvojnici *Seiuez* je tudi eden od redkih zgledov za nezapisan polglasnik v obrazilu *-ec* (še 1-krat *Hynauz*, ujemalno z DAL), Dalmatin ima pogosteje *norz* kot *norez*, samo *komulz*, drugod oba *-ez* in redkeje *-iz*.

2.2.5 Nepričakovan je dvoglasnik *ou* za u v nenaglašenem, pa tudi naglašenem, položaju pred *m* (*u* > *ou*), ki ga Trubar zapiše 9-krat v nekaterih oblikah glagola *razumeti* (*reſoume(i)te, reſoumela, reſoumei, reſoumel*), enkratno tudi Dalmatin (Mat 15,10); npr.:

Reſoumeite vi neumni vmei ludmi, Inu vi Norci, kadai hozhte vi modri biti? Psa 94,8
Kadar ieſt pag taciga uprashane ne ſem reſoumed, ſem dial, Aku bi on Vieruſalem hotel poiti, inu undukai ſa uolo tih rizhi ſoien biti. Act 25,20
Anpag oni ne ſo to beſſedo reſoumeli, inu ie bila skriuena pred nimi, de te ne ſo ſaſtopili. Luc 9,45
Kadar tu Ieſus reſoumei, praui knim, Vi Maluuerni, kai tu le mislite vmei ſebo /.../ Mat 18,8

2.3.0 V soglasniškem sestavu pri Trubarju zasledimo nekatere narečne olajšave sklopov, neznane Dalmatinu (npr. *hč* v *šč* (*šči* (45), *hči* (4)), *kd* v *d* (*du*, 1-krat *gdu* v psalmu 69,21)), prekozložnega prilikovanja (npr. *služ-* v *šluž-*) v tem gradivu ni.

2.3.1 Nekaterih soglasniških dvojnic v Trubarjevih besedilih ali pri posameznih besedah vendarle skoraj ne najdemo oz. jih je že čez nekaj let delno ali dosledno odpravljal (npr. disimilacijsko premeno *dj* > *gj* pri opisnem deležniku glagola *dejati* 'reči': *gjal* za *djal* s 34 pojavitvami zasledimo le v Matejevem evangeliju iz l. 1555; v prislovu *tjakaj* ima namesto premene *tj* > *kj* (*kiakai* (111) le v prvem delu novega testamenta v Pismu Rimljanom in psalterju le nepremenjeno *tiakai*, ki se pojavlja sicer kot redkejša dvojnica v vseh novozaveznih delih (54) (prim. tudi Neweklowsky 2009: 218).

2.3.2 Trubar pa ne odpravlja npr. hiperkorektnega uvajanja zvenečega mehkonebnika *-g* namesto etimološko upravičenega nezvenečega *-k* v nekaterih primerih, ki ga Dalmatin ne povzema: *pag* (1240 proti 2 izjemam s *pak*), samo *ampag* (261) / *anpag* (90)*, ſazhetig* (po enkrat v Markovem evangeliju in psalmih) brez dvojnice; *vſag* (4), *krotag* (1), *ushitag* (2), *Deſetag* (3), *oblag* 'oblak' (3) / oblak (5), *dobitag* (1), *shibag* (4) / *shibak* (1), *vegshi* 'večji' (18), pri *jezik* pa dvojnic z *g* v svetopisemskem besedilu nima več (44 pojavitev s *k* od Markovega evangelija dalje), v predgovoru k Matevževemu evangeliju l. 1555 pa v izglasju in pred samoglasnikom zapisuje še *g* (*Ieſiga, Ieſig* (A2a)).

2.3.3 Razločevalno z Dalmatinom je Trubar nalikovno hiperkorektno odpravljal *i* (*j*) za *a, e, o, u* v naglašenem in nenaglašenem položaju − le v primerniških oblikah tipa *močneši, teškeši, visokeši, častnéši, gnileši, obilnéši, sramotnéši,* ipd. se mu pridružuje tudi Dalmatin. Trubar piše le *mahin* (33), Dalmatin le *majhin / majhen* (l-krat); *mlashi* (17) in *mlaiſhi* (24); le *hushi* (6); *rasbonik* (15), *rasboinik* (2), *rasbuinik* (1);[8] v velelnikih se pojavlja le posamično *Sydate* 'zidajte', *uukate* 'ukajte'. Morda je *j* iz istega razloga odpravljal tudi ob soglasnikih: poenotil je zapis *l* (*vola, seele*) za Dalmatinov variantni večinski *l* (v tem delu Biblije samo *vol-* (276)*, sele* (1))*,* (*shejl-* (22)*, jl* (zlasti pri podstavi *krajl-*), redki *lj* (*shelj-* (6), *olj-* (7) (TRB ima tu dvojnico *ole* (3), *ole* (2), *oliem* (2)*, olem* (3)), izjemni *jlj* (s'o*jljem,* Psa 49,8), *vojljo* (Neh 9,37), oba pa ohranjata *j* v besedotvornem obrazilu *-je*: npr. *vesel-je, obil-je.* Izjemna dvojnost je pri Trubarju vidna pri *nj*: glagolnike dosledno zapisuje z *n*, razen nekaj primerov od l. 1566 dalje z *in* (Psa: *ſeuupane, ſauupane, ſeuupaine, ſpoſnaine, mermraine*), medtem ko jih Dalmatin dosledno zapisuje z *nj*; oba pa v izglasju, prevsem pri prislovih in naveznih oblikah osebnih zaimkov, pišeta *jn* (TRB *tulikain* (8), *tulikan* (1 v Mat), v mlajših besedilih od *Psalterja* dalje (*vain* (2), *ſain* 'zanj', *koin* (1), *koina* (1); DAL *tulikajn* (14), *sajn* (2), *kojn-* (6, v vseh navedenih knjigah 68), *konj-* (0, le 4)). Protetični *v* poznata oba (npr. pri *vupanje, vuzhiti*), vendar ga pri samostalniku *usta* Dalmatin ne zapisuje, morda zaradi položajnega priličenja.

2.4 Za Trubarjev glasovni sestav, ki ga lahko spremljamo v treh desetletjih njegovega pisnega ustvarjanja, lahko potrdimo njegovo stabilnost oz. manjšo variabilnost v primerjavi z nekaterimi drugimi dlje časa pišočimi avtorji. Do določene mere opažamo pri njem še starejšo razvojno stopnjo (npr. odraz polglasnika v nenaglašenem položaju

[8] Po Logarju je dvojnica tudi v *Cerkovni ordningi*, vendar se ne strinja z Riglerjem (Rigler 1968: 24), ki varianto pojasnjuje s položajem pred i̯ (Logar 1996: 353).

v stranskih sklonih pri samostalniku *čast* (npr. *česti, čestjo, čestiti, čestil* (44)), 2 primera ima tudi DAL (*čestite, čestit*), zlogotvornega *l* (npr. *zheln-* (32), *zholn-* (24), *shelner-* (16), *sholner-* (19), *-peln-* (32), *-poln-* (142), *ſels-* / *ſelſ* (14), *ſolſ-* (2: *ſolsni*, *ſolſami*) itd.), medtem ko ima Dalmatin le še *ol*, ali pa glede na Dalmatina enotnejšo rabo končniškega morfema (npr. TRB le *Bugi* v D in M, DAL *Bugu* (47), *Bugi* (54), oba *-u* le enkrat v zvezi *je Bugu živ*), pri drugih samostalnikih pa je *-u* pogostejši: samo *Duhu* in *utim Duhei* (4) (pri DAL prevladuje *Duhi* pred *Duhu*, izjemoma *Duhej* (1)) oz. sta dvojnici različno zastopani. Večinoma samo Trubar ohranja arhaično naglašeno končnico *-ei* še pri naslednjih samostalnikih, večinoma ob določilu: v D ed. ž. *kmui Dushei* (Psa 69,19), M ed. *vtim pogubleinei* (Psa 88,12), *utuim vukei* 'nauku', *vtim terſtiei* (Psa 68,31), *na tim Pezhouiei* (Luc 8,13), *per tim slatei* (Mat 23,16), *vslatei* (Psa 45,10) = DAL, pogosto pri *Sercei*, me*ſſei, moriei* (celo brez določila *po moriei* (Mat 23,15)), *okei*; I/T dv. m., ž. *dvei nogei* (Mr 9,45), *duei rokei* (Mar 9,43), *dvei okei*; DAL v M ed. samostalnikov *srce, meso, morje* arhaične oblike ohranja, a ima precej manj pojavitev kot TRB, le pri *oko* se ohranja *-ej* v M ed. in I/t dv. v istem obsegu pri obeh, ker ne pride do sinkretične rabe z *-u* in *-i*. Oblikoslovne dvojnice so pričakovane tudi pri oblikah 1. osebe sedanjika na *-o*: npr. *hozho*, kjer pri Trubarju ostaja le ta oblika, razen enkrat *nezhem* (Psa 119,93), pri Dalmatinu pa je vedno *hozhem* in le enkrat *hozho* (Psa 81,9), medtem ko je oblika *mogo* ob 12 *morem* za 1. osebo ednine le z eno pojavitvijo pri Trubarju.

2.5.0 Primerjava z današnjim govorom (o tem prim. Rigler 1968: 98−99) je potrdila Trubarjevo zavestno odločitev za odpravo nekaterih narečnih značilnosti (poleg odprave dvoglasnika *e̯i* zlasti *o*-jevsko akanje) in pokazala, da v knjižni sestav ni hotel sprejeti vseh narečnih pojavov oz. jih je vsaj skušal opuščati.

2.5.1 Današnji govor (po zapisu V. Smole, 30. 7. 2008)[9] izkazuje *e*-jevsko akanje pri številniku (*j-bla **a**na tá:ka*), pa tudi v nikalnici, ki ga Trubar ne pozna (*n**a** ve:̯im*), imajo pred- in ponaglasno *o*-jevsko akanje, ki ga Trubar nima (*d**a**má:če*; *atr̯ó:c, sm**a*** 'smo', *ní:sm**a**, ur**a**čí:n**a*** 'vročino'), pozna preglas na mestih, ki ga Trubar večinoma nima (*kr**e**j*, *praskaj**e*** 'praskajo', *paná:u̯l**e*** ‘ponavlja’), pri Trubarju je v navedenih primerih preglas izjema (npr. TRB *ted**a**i* (396), *ted**e**i* (1), *pogled**a**i* (18) *pogled**e**i* (1), le *krai* (5); *osdraul**e*** ‘ozdravlja’ (1), *poſtaul**e*** (2) in 5-krat brez preglasa (*osdraula, ponaula, perpraula, poſtaula*); za Trubarjev dosledni zapis *koker* (Kreljev in Dalmatinov *kakòr*) je danes *kù:kar* oz. *kù:kər.* Današnji govor se razlikuje tudi v dvoglasnikih za naglašeni etimološki in nosni *o* (*atr̯ó:c, n**uo**si*, *n̯ó̯ter*) in *e* (*triese, ardieče, kazie*), samoglasniški upad je močnejši (npr. *bla, člo:u̯k, j(i)mé:l* ipd.). Govor ne izkazuje premene *hč* v *šč* (*xči:* proti TRB *šči, ščer-* (19) *in hčer-* (2)), za *Í* je večinoma *l* (*zavalèn, pluča – mẹtl'á:ve*); za *ń* pa razlikovalno *j, j̃.* (*napè:j̃e, napá:xjena*), sklop *šč* se ohranja (*pí:šče*), prekozložno prilikovanje tudi (*šlì:ši*), sklop *gd* se v vprašalnem zaimku ohranja (*gdú:*) ipd.

[9] Veri Smole se lepo zahvaljujem za posredovanje zapisa posnetega govora, informatorja sta bila Marija Indihar, por. Grebenc (1918), in Jože Grebenc (1919) z Raščice.

3 Primerjava z jezikom gorenjskih preroditeljev ob koncu 18. stoletja

3.0 V drugem delu bo prikazano, kako je v delih gorenjskih preroditeljev ob koncu 18. stoletja tradicionalna knjižna norma 16. stoletja še prepoznavna, bodisi zaradi pisnega izročila notranjskih in dolenjskih avtorjev, kot sta bila v zadnjih desetletjih 17. in začetku 18. stoletja Notranjec Matija Kastelec in o. Hipolit Novomeški, bodisi zaradi ujemanja s sočasno organskojezikovno podstavo samih avtorjev, ali pa prihaja do postopne odprave dolenjskih prvin z gorenjskimi oz. zamenjave z bolj etimološkimi odrazi.

3.1 Knjižno-narečna dvojnost se izkazuje pri Marku Pohlinu, na katerega je imel delni vpliv govorjeni jezik Ljubljane s tedaj prevladujočimi dolenjskimi in nekaterimi gorenjskimi odrazi.

Pohlin je kot Ljubljančan le deloma ohranjal dolenjske odraze, ki se izmenjujejo z gorenjskimi in časovno ne izkazujejo prehajanja dolenjske norme h gorenjski, ravno obratno, v njegovem zgodnjem delu, *Kanizijevem katekizmu* (1768) so celo posplošeni gorenjski odrazi, neenotnost ostaja tudi v kasnejših delih, kar bi kazalo na individualno izbiro jezikovnih sredstev ali na različne vplive (prim. Orel 2009). Dvojničen je dolenjski odraz za stalno dolgi *ě*: npr. *obl**ej**zhen*, *l**ej**tu,* nalikovno *pod**ej**li* : *v**ę**deti* (1768 I); *p**ej**li, ſ**ej**me* : *Sv**e**sdah, im**e**la* (1777), pa tudi dolenjski odraz za *ô*: npr. *B**u**h* : *B**o**gam, dobr**u**ta* : *dobr**o**ta*, *tak**u**, toku* : gorenjsko *t**o**k.* Vedno pa se ohranja dolenjski odraz za izglasni *-o*: npr. *in**u***, *fletn**u***, *mest**u***; *e*-jevsko akanje: npr. *n**a**jenjej, pr**a**jme*; delno *o*-jevsko akanje: npr. *d**a**polnite, d**a**dejluje, d**a*** ‘do’, *d**a**mu.* Gorenjske značilnosti so poleg akanja: variantno (delni) samoglasniški upad: npr. *b**e*** ‘bi’, *lohk**e**m**e**, velik**e**h, poterd**e**, katir**e*** ‘kateri’*, prasn**e**k, nj**e**h*; *bli, virvat(i), al, kervize* (1789); *sizer* (1768 II) */ ſezer* (1768 I); *szer, dones* (1799), druge premene: npr. *lohka*, *hkavza* (1789) idr. Kot slovničar pa je Pohlin skušal pravopisno razločevati nekatere alofone in samo v besedilu iz l. 1789 zaznamoval drugačen izgovor trdega *l* na poljski način (*ł*).

3.2.0 Prevod *Svetega pisma* kot normativno najbolj dovršenega besedila so mnogi pisci uporabljali kot zgled. V primerjavi z drugimi Japljevimi besedili je prevod *Svetega pisma* glede na rabo dvojnic veliko bolj enovit, za kar ima pri obeh prevodih (1584 in 1784–1802) verjetno zasluge tudi komisija, ki je bdela nad delom prevajalcev in ga tudi usklajevala. Ponovna izdaja prve knjige po 20 letih pa pomeni tudi normativno ali vsaj jezikovno (besedno) posodabljanje.

3.2.1 V katoliškem prevodu *Svetega pisma* 200 let po Dalmatinovem prevodu *Biblije* se še ohranjajo nekateri dolenjski glasoslovni pojavi, ki so del stare knjižne norme, obenem pa je knjižni jezik tega časa že delno prenovljen z gorenjskimi zamenjavami ter nadnarečen in najmanj glasovno okrnjen. Japelj in Kumerdej ohranjata dolenjski odraz *ej* le pri homonimih: *dejl, dejlil, dejlíte – delu; lejp-, lejtu, mejniti, ob-/ſlejzhi, pejniti – pena; pejti, pejſem, vrejden, ſvejzhnik*; dolenjski odraz za *-o* vedno: npr. *dobru, inu*, medtem ko je dolenjski *u* zamenjan z gorenjskim *o*: npr. *Bog, odgovoril*, razen v izglasju: npr. *taku, mozhnu, lepu*, vedno pa pri *pruti, skuzi.*

3.3.1 V Kumerdejevem prevodu strokovnega besedila *Navuk k' Osdravlenju te Pluzhnize s' shelesnato ſolno kiſloſtjo* (1804) najdemo še nekaj ostankov norme 16. stoletja, npr. izjemoma *ei*: *dejl, lejtu* (tudi *letu*), sicer *e*; redko dolenjski *u:* npr. *skus, toku,* nalikovno vseskozi ohranjeni *u* tudi po odpravi dolenjskega odraza v 19. stoletju: *ſturjeno, preshvekuvat,* sicer *o*: npr. *bolje, pobolshat*; pri izglasnem *o*-ju pa se neenotno izmenjujejo obojni primeri z *-o/-u:* npr. *vſak**u** lejt**u** njih velík**o***, velik**u** piti*, *toku dobr**o**, koker hitr**o**, pogoſt**u**, blat**o**, in**u**, ak**u*** idr.

3.3.2 Dvojnično se ohranjajo še nekatere starejše gorenjske premene jakostne in kolikostne redukcije nenaglašenih samoglasnikov, ki so izpričane že v poznosrednjeveških besedilih; pojavljajo se dvojnično: npr. *-u / -o*, predvsem v določilih: *v'letim**o** obdelanj**u,** enim**o** flanzovt**u***; *-i / -e*: *per zeſarsk**e** shlaht**e***; onemitev *e*-ja: npr. *sapovdi, duſhk; skorej / skori* itd. in druge gorenjske premene: npr. *Lezian* 'encijan', *greſhini, Firtel / firkelna, zhednika, zhev*; *ſma vidila* idr.

3.4.1 V jeziku Valentina Vodnika prepoznavamo več stopenj, ki kažejo različne normativne vplive časa, kar bo razvidno iz dveh jezikovnih primerjav: v primerjavi njegove trikrat objavljene pesmi Zadovoljni Kranjec v almanahu *Pisanice* (1781), predelane različice v *Veliki pratiki* za l. 1797 in v pesniški zbirki *Pesme za pokušino* (1806) (Sadovolni Krajnz), kjer lahko v 25-letnem razmiku spremljamo postopno prevlado norme prve polovice 19. stoletja.[10] Kot je bil Linhartov dramski jezik bolj knjižno dolenjsko obarvan, je bil tudi jezik pisaničarjev Gorenjca F. Deva, V Vodnika čisto »pohlinovski«, dolenjsko-gorenjski, tak je tudi v prvi objavi pesmi Sadovolne Kraynz. Zapis pesmi v Pisanicah ima največ narečnih glasoslovnih posebnosti (npr. *ino, in*, delni samoglasniški upad *i*-ja, predlog *z/s* je *iz*, *e*-jevsko akanje v nikalnici (*na*)), v Vodnikovi Veliki pratiki pa je jezik že bolj posodobljen in poknjižen, podoben ostaja z nekaj spremembami tudi v objavi v pesniški zbirki. Tudi za Pohlinov jezik značilen upad samoglasnikov je večinoma odpravljen:

Pisanice 1781: *zhél**u** p**u**ty*, *sukn**o**, rozhn**u**, is burjo*; *pr**o**v*, *k**e**d*, *zmar**e***, *kisl**e**ga, in**u***

Pratika 1797: *zhel**o** p**o**tî – oblazhíl**o**, rozhn**ò**, b**u**rja*; *pr**a**v*; *k**o**, zmar**i**, Kiſl**i**ga, in**o***; *Ko**jn**izhi, vol**o**, povel**e**.*

Pesme /…/ 1806: *zhél**o** p**o**ti – oblazhíl**o***, *b**ó**rja*; *ø*; *k**o***, *zmar**i***, *kiſl**i**ga*; *in*, *ko**nj**izhi*, *vol**o***, *povel**e**.*

3.4.2 Če primerjamo Linhartovo besedilo (1790) in Vodnikovo priredbo veseloigre *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1811) v Franulovi slovnici *Saggio grammaticale*, se nazorno potrjuje odpravljanje ostankov stare dolenjske norme v mlajši izdaji in posledično uvajanje enotnejše in prvotnejše glasovne podobe:

1790: *ej/e*: *l**ej**ti, nev**ej**ſti, pov**ej**m, v**ej**ſh*

1811: samo *e*: *v**e**m, l**e**ti, nev**e**sti*

1790: *u/o* za *ô*: *kd**u**r, v'm**u**rjo, tok**u**, kok**u*** : *Goſp**o**d, tok*

1811: samo *o*: *kd**o**r, v'm**o**rju, kak**ó***

[10] Jezikovno enako besedilo je natisnjeno v Kmetijskih in rokodelskih novicah l. 1844 (Nr. 21).

1790: samo *-u*: *grosn**u**, mal**u**, in**u** ...*
1811: samo *-o*: *grosn**o**, mal**o**, in ...*
Samoglasniški upad je pogostejši pri Linhartu:
1790: *mladenzh, flamn**e**k, miſl, vſoku, m**o***
1811: *mladenzh, flamn**i**k*, *miſ**e**l, v**i**ſoko, m**u**.*
Linhart ima nekatere gorenjske narečne posebnosti, ki jih Vodnik nima več: npr. *treki* ‘tretji’, *kje* ‘tja’, *zgonzhik* ‘zvonček’, *zvede* ‘cvete’ ipd.

3.4.3 V *Babištvu* (1818) pa pri Vodniku še vedno najdemo npr. *dejli*, *vrejd*; največji vpliv govorjenega jezika na knjižnega pa povzroča upad nenaglašenih samoglasnikov, ki še ni bil odpravljen, čeprav ga 20 let starejši svetopisemski prevod ni vseboval: npr. *al / ali, ak, zlo, potrebvala, kukovza, babizhvati, velke, vedit / vediti, kozhnek, kolko, sgor*; *zheva, vunajne, dale* ‘dalje’, *opravlajo, prejiſhemo, noſheſhtvo* itd.

4 Sklep

4.1 Poznosrednjeveški kranjski gorenjski in dolenjski narečni označenosti ohranjenih rokopisnih besedil predknjižnega obdobja ob beneškoslovenski je v drugi polovici 16. stoletja sledilo knjižno obdobje s prevlado dolenjskih glasoslovnih prvin (predvsem Trubar, Dalmatin, Bohorič), z etimološkimi popravki (Krelj), od 17. stoletja dalje pa na Kranjskem soobstajata gorenjski in dolenjski vpliv deloma glede na jezikovno okolje oz. izvor tvorcev besedil pa tudi glede na ohranjeno dolenjsko izhodiščno normo knjižnega jezika. Vseskozi je za knjižni jezik značilno načrtno stremljenje k nadnarečnosti, stopnja je sicer odvisna tudi od izobrazbe avtorjev, posebej izrazito je v jezikovno pregledanih in poenotenih svetopisemskih prevodih, ki predstavljajo najpomembnejši normativni zgled v obeh obdobjih, ki je posredno prevzemal normodajalno vlogo. V besedilih gorenjskih preroditeljev ob koncu 18. stoletja (Japelj, Kumerdej, Linhart, Vodnik) je knjižna norma 16. stoletja mestoma še prepoznavna, deloma jo zamenjujejo gorenjske dvojnice v naglašenem samoglasniškem sestavu oz. narečno nepremenjene dvojnice, redkeje izpričane tudi že v 16. stoletju in etimološko utemeljene pri Krelju.

4.2 Zaradi specifičnih razmer je bilo do 19. stoletja v osrednjem knjižnem jeziku med pišočimi najpomembnejši normodajalni zgled sveto pismo in ne slovnični opisi. Za osebni jezikovni razvoj dlje časa ustvarjajočih avtorjev lahko ugotavljamo normativne razvojne podobnosti in individualne zakonitosti, čeprav je bil Trubarju dan poseben položaj, saj se je lahko zgledoval le pri tujih jezikovnih virih. Če zelo poenostavimo: po eni strani lahko začrtamo vzporednost med Trubarjem in Pohlinom glede stopnje ohranjanja sočasnih krajevno ali pokrajinsko omejenih govornih jezikovnih prvin v primerjavi z drugimi avtorji, a pri Trubarju z večjo enotnostjo, doslednostjo in sistemskim opuščanjem nekaterih, hkrati pa tudi z glasovnimi spremembami na podlagi fonetičnih spekulacij. Nasprotno je Trubarjeva izrazna podoba v 30 letih pisanja najbolj nespremenljiva, z odpravo le nekaterih dvojnic, pri Pohlinu pa veliko bolj neustaljena in raznolika v podobnem časovnem razponu. Vzporednost lahko odkrivamo tudi v celotnem svetopisemskem prevodu med Dalmatinom ter Japljem in Kumerdejem z

izbiro normativno enotnejše knjižne izrazne ravni v primeri z govoru bližjimi starejšimi besedili teh avtorjev. Prerajanje knjižnega jezika ob koncu 18. stoletja od Pohlinovega zgleda v Pisanicah (od 1779) do osamosvojenega jezikovnega oblikovanja z nekaterimi kasnejšimi spremembami je značilno za Vodnika.

Viri in literatura

Kumerdej, Blaž, 1804: *Navuk k' Osdravlenju te Pluzhnize s' shelesnato ſolno kiſloſtjo*. Ljubljana.

Legiša, Lino, 1977: *Pisanice 1779–1782*. Ljubljana: SAZU.

Linhart, Anton Tomaž, 1790: *Ta veſeli dan, ali: Matizhek ſe sheni*. Ena komedia v'pet aktih. Ljubljana: Ignaz Kleinmayer. (www.dlib.si)

Logar, Tine, 1996 (1976): Glasoslovne in oblikoslovne variante v jeziku Trubarjeve Cerkovne ordninge. *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave.* 351−356. Ljubljana: ZRC SAZU.

Müller, Jakob: Riglerjeva teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika v številkah. *Jezikoslovni zapiski*, 7/1–2, 2001. 129−162.

Neweklowsky, Gerhard, 2007: Primož Trubar als Schöpfer einer Schriftsprache. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Bd. 53, 37−53.

– – 2009: »Ta list htim Rimljanom« – inačici 1560 in 1582. V: *Trubarjeva številka* / [pripravila in uredila Majda Merše s tehničnim sodelovanjem Kozme Ahačiča in Andreje Žele]. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2009. *Slavistična revija*, 56/57, 2008-4/2009-1). 211−220.

Orel, Irena, 2001: Slovenski pisni jezik nekdaj in danes – med izročilom in govorom. V: *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje.* Obdobja 20 (ur. Ada Vidovič Muha). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 551–562.

– – 2009: Starejša besedila kot vir za preučevanje zemljepisnih jezikovnih različkov. V: *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Obdobja 26 (ur. Vera Smole). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 3–21.

Orožen, Martina, 1996: Slovnična in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584 – 1784 – 1802). *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika.* 251−269.

Pohlin, Marko, 1768: *TA MALE KATECHISMUS.* Dunaj.

– – 1777: *BRANJA inu EVANGELIUMI*. Ljubljana.

– – 1789: *KMETAM SA POTREBO INU POMOZH*. Dunaj.

– – 1799: *BUQUE ſa Brati, inu moliti Slavenskem ſhovnirjam na Shtajerskemu, Koroshkemu inu Kraynskemu ommislene.* Dunaj.

Rigler, Jakob, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: SAZU.

Trubar, Primož, 1555 (1993): *Ta evangeli svetiga Matevsha*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Vidovič Muha, Ada, 1996*:* Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. V: *Jezik in čas.* Ur. Ada Vidovič Muha ... [et al.]. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996. 15–40.

Vodnik, Valentin, 1806: *Péſme sa pokúſhino* (www.dlib.si).

– – 1811: *Veſéli dan, ali Matizhik ſe sheni.* Komédia v'pet Djánjih. V: Franul de Weissenthurn, Vincenzo: Saggio grammaticale italiano-cragnolino. Trst: Antoni Maldini. 200−349. (www.dlib.si)

– – 1818: *Babishtvo ali Porodnizharski vuk sa babize* (1818). (www.dlib.si)

– – 1996: *Vodnikova Velika pratika za leta 1795, 1796, 1797*. Faksimilirana izdaja. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
Wanner, Dieter, 2006: *The Power of Analogy*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
Biblia slovenica, 2004. CD-rom (Dalmatin, Japelj, Wolf, SSP).
www.biblija.net (Trubar 1555–1566, Dalmatin 1584).

Krajšave

Act	Dejanja apostolov	Mdr	Modrostne knjige
D	dajalnik	Mr	evangelij po Marku
DAL	Dalmatin	Mz	Mojzesova knjiga
ed.	ednina	O	orodnik
I	imenovalnik	Psa	psalter
JAP	Japelj	R	rodilnik
Joh	evangelij po Janezu	Rim	Pismo Rimljanom
Luc	evangelij po Luku	Neh	Nehemijeva knjiga
m.	moški spol	T	tožilnik
mn.	množina	TRB	Trubar
M	mestnik	ž.	ženski spol
Mat	evangelij po Mateju		

Summary

Trubar fashioned the phonology and orthography of the literary language, which despite his deliberate aspiration for a supradialect, compared to other 16th-century writers, includes several Lower-Carniolan elements. Trubar's newer dialectal alterations in unstressed vowel system, i.e., dialectal *umlaut*, consistent labialization a > o next to *m, l*, and *k*, various types of sound harmony, are not found in Dalmatin's language. A limited comparison of dialectal peculiarities and noticeable morphonological variants in Trubar's (1555−1566) and Dalmatin's (1584) Bible translations on the Internet shows that Trubar's phonological system was to some extent more uniform, with only rarely occurring variants. He deliberately eliminated some narrowly and some broadly Lower-Carniolan variations, e.g., the diphthong *ei*, *j* hypercorrectly next to *a*, *e*, *o*, *u*, perhaps with spelling for *í, ń*; or *ü*; *a* instead of *o* i.e. »akanje«; *a* instead of *e* is until 1555 only in *en -a -o,* but was then systematically eliminated (*an*, *anaiſt*), so that it remained only in the position before *k* and *s* (*kanimu, kani*; *ſano*)). In this corpus, Trubar does not present intrasyllabic assimilation, to some extent he has umlaut, and from 1560 he does not have simplified articulation *dj* > *gj* and *tj* > *kj* (*gjal* 'dejal', *kiakai* 'tjakaj'), but he preserves the voicing hypercorrection *-k* > *-g* (*ushitag, ſazhetig*). Weakening of the high vowels, already present in the medieval manuscripts, is barely noticeable in Trubar, deliberately avoided (rarely *-el* for *-il*, e.g., *poginel, kupel*, DAL *obeſſſel*), *-em* in the pronominal ending *-im* (*ſanem*), always in the preposition *per*, but as a variant in the prefix *pri-*. A complete reduction of the unstressed vowel is exceptional (e.g., *hozhmo, hozhte, Seuz,* in DAL as a variant *norz, hynauz*).

The Lower-Carniolan influence is only partially eliminated in the Catholic translation of the Bible (Japelj, Kumerdej, Škrinjar et al., 1784−1802), hence some less common 16th-century Upper-Carniolan variants become generalized and normative (e.g., reflex *o* for *ô*, but not in the word-final syllable, in prepositions *skozi, proti;* consistently *-am* instead of *-om*. They consistently preserve *-u* for the word-final *-o*, *ej* only in some stems (e.g., *leto, vedeti*). Similarly, in the works of the Ljubljana and Upper-Carniolan revivalists, i.e., in the texts of various functional styles,

at the end of the 18th century, the literary norm gradually develops that does not follow the 16th-century norm, yet that norm is still partially recognizable. While the changes of Lower-Carniolan idiom are more evident in Pohlin than in Linhart and Kumerdej, they are entirely eliminated from the central (Carniolan) language at the beginning of the 19th century with Kopitar's normative influence. A comparison of phonological differences in three publications of Vodnik's *Zadovoljni Kranjec* in 25 years from *Pisanice* (1781) to *Pesmi za pokušino* (1806) shows several levels of emancipation. Vodnik's publication of Linhart's comedy *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790, 1811) shows the gradual elimination of typical Lower-Carniolan reflexes. Due to the specific circumstances, until the 19th century the most important normative model text was the Bible rather than grammar descriptions, therefore it was, in terms of its language, also most uniform.